

Никола В. ДИМИТРОВ^{*/}

ЦАПАРСКИОТ КАРНЕВАЛ ПОД МАСКИ

Извод

Цапарскиот карневал под маски се одржува на верскиот празник Василица (14.01). Тој е продолжение на стариот пагански бабарски обичај. Карактеристично за овој обичај е тоа што не постои “зет”, а неместо него невестата ја придружуваат два стражари – сејмени.

Бројот на маскираните лица се движи од 30 до 50 антропоморфни и зооморфни маски. Карневалот е посетен и проследен од голем број посетители. На крајот, карневалот завршува со откривање на маскираните лица.

Овој обичај во село Цапари има вековна традиција која се пренесува од генерација на генерација.

Abstract

CAPARI'S CARNIVAL UNDER MASKS

Capari's carnival under maska takes place on the religious holiday Vasilica (14.01). It is a continuation of the old heathenish babar's custom.

Characteristic to this custom is that the “son-in-law” doesn't exist here, and instead of him two guards seymen accompany the bride.

The number of masked persons is about 30-50 antropomorphic and zoomorphic masks. This carnival is visited by a lot of people. At the end of carnival the masked persons take off their masks.

This custom of vilage Capari has century of tradition which's being transferred to the next generations.

Вовед

Селото Цапари^{1/} се наоѓа 16 км западно од Битола, под врвот Пелистер, на средна надморска височина од околу 1.030 метри. Тоа е ридско-планинско село со 565 жители (според пописот од 1994 година), со повеќе вековна историја и етнолошко богатство.

^{*/} проф. Д-р. Никола В. Димитров, ДСУ-Гимназија “Јосип Броз-Тито”-Битола
^{1/} Мотивот за пишување на овој ракопис е констатацијата дека за овој обичај под маски во селото Цапари и неговото претворање во карневал во литературата поопширно не е пишувано. За време на моето повеќе годишно работење во ЦОУ “Трајан Белев-Гоце” – Цапари, на повеќе пати сум присуствувал на овој карневал под маски, при што, преку анкети и разговори со месното население прибрав драгоцен етнографски материјал поврзан со овој обичај. Всушност дека преку оваа пишувана презентација за цапарскиот обичај под маски, односно Цапарскиот карневал, правам обид да се отргне од анонимноста и да се приближи кон стручните лица-етнолози кои би пристапиле кон поопсежни истражувања.

Карневалот под маски во селото Цапари се одржува за време на Божикните празници, поточно спроти празникот Василица (14.01) – Нова Година по старо или кај народот позната како “Стара Нова Година”. Тоа е еден од новогодишните обичаи и спаѓа во поганите или “некрстените денови” од Божик до Богојавление (Водици) (од 07.01. до 19.01). Тоа се денови кога нема крст и во тоа време особено ноќе по земјата шетаат зли демонски сили, тоа се денови на душите од умрените, на лошите болести, чумата, колерата, денови на вампири и самовили, денови на пакости меѓу народот.

Според тоа, суштината на овој обичај е да се истера и победи поганството од земјата, а да се возвиши и унапреди новата година, која преку пролетта што следува ќе ја оплоди вегетацијата и воопшто, плодноста, богатството со храна, луѓето и благосостојбата.

Од личните истражувања и разговори што ги извршив со постари жители од Цапари^{2/}, добив уверување дека овој обичај се изведува векови наназад. Според кажувањата, обичајот не останал неодбележан и во најтешките мигови од нашата историја. Во периодот по Втората светска војна имало и конфронтации меѓу бабарите и полицијата, но сепак, на крајот се завршувало со изведување на обичајот.

Подготовките за одбележување на бабарскиот обичај започнуваат неколку денови порано. Имено, уште вечерта на 05.01., односно на Коледе, кога се палат не еден, туку повеќе големи огнови^{3/}, и тоа во секое маало, и кога околу огнот се останува цела ноќ и каде покрај блосоењето за богат род, се пие топла ракија, вино, се печат костени, компири, се јади туршија и слично. Сепак, покрај секојдневните разговори, главна тема на разговор околу огнот се подготовките за маскенбалот, особено кои маски ќе се облечат за бабарскиот обичај.

Наредните денови целото село е опседнато со конкретни активности околу подготовка за изведување на

^{2/} Во оваа прилика исказувам голема благодарност на анкетираниите десетина постари жители од селото, а особено на наставникот Драган Јуруковски (во пензија), за изнесените податоци во врска со овој обичај под маски - карневал. Исказувам голема благодарност и на Љупчо Дупешовски, Благоја Врчковски и Владе Симоновски за отстапените фотографии и видео материјал од повеќе цапарски карневали.

^{3/} Палењето на коледарскиот оган во вечерните часови го започнуваат децата на кои им се придружуваат возрасните. Селото Цапари и денес ја продолжува традицијата на големи коледарски огнови во сите маали низ селото, кои горат, а потоа и тлеат и по повеќе денови.

обичајот. Прво се назначува кој ќе биде невеста, сејмен^{4/}, поп, потоа колкава ќе биде бабарската маскирана група, се осмислува содржината на карневалот со некои драмски елементи во обичајот итн. Тие денови се зборува само за маската и за придружните реквизити - најразлични торби, свонци, клопотарци, стапови, низи пиперки, кромид, лук, пушки, ножеви, српови, мечеви, копја, вили, вреќи, кукли, плетачки и тутунски игли, шишиња, куфери, музички инструменти, боздогани, зимбили, домашни животни итн. Индивидуално, секој сам или помала група решаваат за реализирање на сопствената маска, и тоа во зависност од актуелниот настан, фантазијата и можностите на лицето кое ќе се маскира. Пред повеќе од 20-30 години, поголемиот број од маските се изработувале рачно и од најразличен материјал (кожа, стара облека, хартија, картон, се мачкале со јаглен, тесто, боја, го цртале лицето со саѓи, врзувале мустаќи и брада од коноп и волна, се облекувале во превртени овчарски кожуви, се наметнувале со кожи од домашни и диви животни итн.), додека пак мал бил бројот на маски кои по нарачка се изработувале или купувале од Битола и од подалеку.

Денес, поголемиот број маски се купени од разни места од Македонија или донесени од странство, од Австралија, САД, Канада и други држави (Грција, Турција, Бугарија и слично). Најголемиот број од маските се антропоморфни и зооморфни.

Маскираните групи исклучиво се составени само од мажи. Возраста се движи од 7 години па до над 50 години. Сепак, најбројна е возраста од 15 до над 30 години. Бројот на маскираните лица секоја година е различен, од 30 до 50 маски. Некои од маскираните лица учествуваат во обредниот обичај, со мали прекини, и по триесет и четириесет години. Така, се случува на карневалот да земат учество истовремено по две па и до три генерации (дедо, син и внук). Оваа традиција кај повеќето жители од селото се пренесува од генерација на генерација.

Се случува, во маскенбалот да има и лица кои не се жители од селото, туку се од другите околни села или се цапарци кои живеат во Битола.

Специфичен момент кај овој бабарски обичај е тоа што при обредот главно место има невестата која е придружувана, односно заштитувана од двајца сејмени, што значи дека не постои "зет". Токму, непостоењето на зет, а негово заменување со двајца сејмени, можеби е единствен

^{4/} За улогата на невеста и двајцата сејмени се избираат подобри младинци од селото.

случај во бабарските обичаи во Македонија и пошироко. Во обичајот двајцата сејмени^{5/} (некои ги нарекуваат и евзони)^{6/} имаат задача да ја чуваат невестата од злото, духовите, нечистите работи, од грабнување и слично.

Според наши согледувања, оваа посебна етнолошка компонента во обичајот, претставена во ликот на двајцата сејмени ја гледаме како успешна креативна идентификација на историската улога на многуте млади и храби машки лица, кои имале улога на заштитници на напатеното население од рабојништвото, од арамиството, крџалиството и од теророт на турската власт. По се изгледа дека селото Цапари давало голем број сејмени, така што некои од нив во борбите со арамиите и загинавале. Во чест на нивната храброст е одбележувањето на двајцата сејмени, односно, замената на зетот во бабарскиот обичај со двајца сејмена-како посигурни заштитници од зетот и деверот. Не ја отфрламе и претпоставката, дека во улога на заштита на младите невести, селото и целата област биле и самите млади зетови и девери кои биле активни сејмени.

Сепак, не ги исклучуваме и другите претпоставки, за некој немил настан кој се случил во селото, убиство на зет или невеста за време на свадба или пак грабање на невестата. За жал вакви случаи во турскиот период имало доста често. Можеби сејмените ни сугерираат на големиот

^{5/} **Сејмен** – збор од турско потекло и значи војник во јаничарска војска, а кај нас сејмен значи стражар. Во турскиот период, особено во периодот на арамиството и феудалната анархија, турската власт, да го заштити недолжното население од плачкањата и теророт на арамиите, на одредени дервенџиски села или на помали области, какви што биле т.н. Кол – мала несамостојна управна единица помала од нахија, им давале одредени слободи при напад од арамиски банди самоорганизирано да се одбранат од нападите. Таков бил случајот со дервенџиското село Ѓавато и со областа Ѓават Кол. Токму, во оваа област припаѓа и село Цапари. Повеќе документи на Битолскиот кадилак од почетокот на XIX век ни даваат богати и конкретни податоци, особено за Ѓаватската клисура, односно Ѓават Кол, и тоа кое село и со колку пари морало да учествува во издржувањето на сејмените и нивните раководители, т.н. буљукбаши. Интересно е да подвлечеме дека во оваа област, како се зголемувал бројот на разбојничките напади, така се зголемувале и давачките на населението за издржување на сејмените чиј број се наголемил од 195 на 310 селмени. – Турски документи за македонската историја (1803-1808 година), Том II, превод, редакција и коментар Панта Цамбазовски, Скопје, 1953 година, стр. 68 .

^{6/} **Евзон** – грчки војник од родот на лесната пешадија. Зборот евзон, по се изгледа, дека е резултат на грчката пропаганда од XIX век, или е пренесен од цапарските печалбари кои во тоа време најмногу работели во Јанина и Катерини, при што со себе донеле и евзонска облека. Така, печалбарите ги облекле домашните бранители - во вистинска војничка облека, односно во грчка – евзонска војничка облека.

број машки лица кои заминувале в планина во времето на ајдутството и комитството, или во времето на печалбарството, а притоа, своите сакани девојки или млади невести ги оставале дома, итн.

Сепак, расветлувањето на овој посебен етнокомпонент остава место и за други претпоставки, како на пример: поврзаноста на жената - невестата со старите пагански обреди на плодноста и нејзината нагласена улога за сигурна иднина и опстанок на човековиот род, или пак преку овој обред се сугерира на вековната борба на македонскиот народ за продолжување на македонската самобитност итн.

Невестата, во овој бабарски обичај облечена е во невестинска македонска народна носија, додека пак, двајцата сејмени се облечени во комбинирана македонско-евзонска облека. Сејменската носија е идентична секоја година и се пренесува веќе повеќе генерации, особено двата шлема и машката долна носија, а вратоврската, чевлите - чизмите, фишекките и елечината се нови моменти во носијата. Носењето пушки од страна на евзоните и другите маски не е непозната работа во овој обичај. Особено тоа било секојдневно во поранешните периоди, денес тој момент на вооружени евзони е поредок, но се појавува.

Останатите учесници во обичајот-карневалот, односно бабарите најчесто се маскираат во поп, дедо, баба, војник, комита, полицаец, антички македонски војници - фалангисти, римски легионери, жена-проститутка, селанка, оџа, еким, ловец, рибар, ѓупци-питачи, чергари, гатачи, арап, црнец, лекар, поштар, медицински сестри, индијанци, кинези, јапонци, мексиканци, ѓавол, евреин, костур, генерал, магионичар, ковч, шумар, пилот, морнар, шиптар, турчин, конзул, калуѓерки, затвореници, вампири мајмуни, горила, мечка, волк, како и најразлични сверови и чудовишта и многу ликови позајмени од фантастични филмови, цртани филмови итн.

Во последните години предмет на карневалот се и ликови на домашни и светски државници, генерали, артисти, спортисти, умпрофорци, кворофци, натовци, терористи, бизнисмени и други лица од јавниот и политичкиот живот. Исто така, целата содржина на карневалот е збогатена и со неколку драмски содржини на една или две помали групи со маски од 4-8 лица, кои се опремени со разни реквизити (звонци, разни чанти, зимбили, вреќи, кола со впрегнато магаре или коњ, со дисаги, разни натписи и сл.) и кои водат кратки дијалози, сè со цел да се исмејуваат и критикуваат недостатоците или слабостите на тие личности.

Бабарскиот обичај или карневалот започнува утрото на 14.01. на средсело и откога ќе се соберат сите бабарски маски, со игри и музика од две зурли и два тапани^{7/} тргнуваат да го обиколат селото од десно на лево. За целото време на карневалот, движејќи се низ сите селски улици, музиката свира исклучиво македонски ора и пее македонски песни, а за тоа од страна на присутната публика и од бабарите, парично е наградена. Целата бабарска група за време на целата маршрута се однесува пристojно, со помали истапи на плашење на посетителите-гледачи на обичајот-карневалот.

Најнапред, пред невестата и сејмените одат “најстрашните” бабари, потоа маската “мечка” и други зооморфни маски, и тоа со свонење, играње, скокање, со цел да бегаат злото и болестите. На секоја раскрсница, каде се уште тлеат коледарските огнови, се играат македонски ора, се свони и скока, со намера да се истераат лошите духови, болестите, нечистите работи кои се случувале на тоа место во текот на старата година. На три-четири раскрсници групата игра подолго време, бидејќи тие места се пошироки собиращишта и престојувалишта на луѓето од маалото, па затоа со обредните игри потсвесно сакаат од тоа место да ги изгонат лошите духови. За тоа време невестата заедно со сејмените ги посетуваат куќите од тоа маало, при што од домаќините се почестени и наградени. Веселата атмосфера на карневалот претставува возбудлива атракција која го зафаќа целото село, така што обредната церемонија, за целото време, е придружувана и следена од бројана публика.

Невестата и сејмените, придружувани од неколку бабари, при обиколката низ селото, влегуваат во сите куќи, задржувајќи се само по неколку минути во секоја куќа. Домаќините ги честат, по адетот-обичајот, со топла ракија, вино, колачи, зелник, овошје, ореви, костени и пари, притоа наздравувањето за празничниот ден е од двете страни. Така, невестата, сејмените и бабарите наздравуваат со пригодните зборови: “За здравје”, “За живот”, “Да живееме”, “За среќа”, “За берикет”, или пак “За многу години”, “За многу години да ни биде денот Василица”, “Напомош да е денот”, “Да се живи и здрави децата, домаќинот, домаќинката”, “Среќна, радосна, здрава и берикетна да е Новата Година” и слично. Домаќините на тоа со пригодни зборови одговараат повратно: “За многу години”, “Амин Господе”, “Господ напомош”, “Амин, Господ да ве чуе и да ни помогне на сите”, “Здравје, живот и

^{7/} Во Цапари за карневалот веќе над триесетина години свира иста тајфа свирачи, и тоа Рамче од Битола со својот син и помошниците.

радост, Господ кај сите да даде”, “Напомош да ни е денот Василица” итн.

Во оваа прилика, сакам да посочам на неколку маски кои постојано или повеќе години се повторуваат, а тоа се: поп, лекар, медицински сестри, ѓупци, селанка, жена-проститутка и разни политичари.

Маската “поп” е неодминлива и е присутна од секогаш, бидејќи нема свадба без свештено лице, како и тоа дека животот на македонскиот христијанин не е можен без нашата црква. Во конкретниот случај, во селото Цапари векови наназад се одвивал богат црковен живот. Попот е облечен во попски алишта-мантија, со капа, брада, мустаки и кадилница, така што неговото карикирање е доста ретко. На некои карневали се појавува и повисок ранг на свештено лице, односно маска на владика.

Маските “лекар и медицинска сестра” се облечени во своите работни униформи – бели мантили, со слушалка-стетоскоп околу вратот и со чанта за лекови. Оваа маска ја симболизира важноста на овие лица за животот на луѓето, па поради тоа, овие маски, со мали исклучоци, се карикирани.

Најчеста карикирана маска е маската “ѓупци”, облечени во искинати, искрпени и нечисти алишта, некои од нив се грбави, шугави, исцрнети, некои питаат и слично. Преку оваа маска, на убедлив начин се критикува и исмејува сиромаштијата која за жал сè уште е присутна кај оваа популација.

Маската “жена – проститутка” во градска носија со големи гради, со мини здолниште, со големо деколте, нацрвенета итн., ја нагласува сексуалноста на жените-проститутки во градовите, но истовремено и одбивноста кон сексуалниот чин со таква жена. Спротивно на тоа, маската “селанка” е жена претставена во народна носија, скромна и вредна домаќинка, но и таа е со нагласени колкови и гради, што асоцира на сексуалност и плодност.

Маските на разни политичари и други јавни личности, неодминливи се во последните 10-15 години. Преку присуството на т.н. актуелни маски на обичајот му се намалува паганскиот карактер, а сè повеќе се нагласува атрактивниот карневалски карактер на критика и исмејување во дослук со актуелните настани. На овој начин, на целиот бабарски обичај под маски му се дава нова содржина на спој на старото со новото, на обредности од паганството кон современа карневалска атракција под маски.

Крајот на изведувањето на обичајот е околу пладне и тоа на сретсело, каде се собираат сите маски и целата публика. Тука сите заедно се приклучуваат во општата

веселба на која се игра македонско оро. На крајот, целата церемонија завршува со откривање-вадење на маските на сите маскирани лица пред насобраното население, кое со нестрпливост чека да ги види вистинските лица кои се кријат зад маските, а на успешните маски да им врати со ракоплескање и честитки.^{8/}

Во последните години, поради спреченост на поголемиот број учесници во обичајот, поради вработеност, школување, студирање, манифестацијата се поместува за ден, два, сè со цел да се падне во сабота или недела, односно во неработен ден, со што учеството и присуството на посетителите ќе биде помасовно. Тоа го потврдува и големата посетеност од над 500 лица не само од селото, туку и од околните села и градот Битола.

Овој бабарски обичај од година во година добива во масовност и покрај обредно-забавниот обичај добива и туристичко-атрактивен карактер со карневалски елементи. Токму поради тоа, овој обичај во Цапари и пошироко е познат како ЦАПАРСКИ КАРНЕВАЛ.

Како и секој обичај и бабарскиот потонува во заборав, одумира и станува минато. Но, Цапарскиот карневал со сите свои нови содржини на паганство, забава и карневалска атракција, сè уште успешно се обидува да му пркоси на минатото за да живее и продолжи со генерации.

Имајќи го предвид сознанието дека во последниве години заживува трендот, преку странски донации и проекти да се унапреди развојот на селскиот етно-културен и еколошки туризам, пред сè во планинските простори на Република Македонија, па непобитен е фактот, дека, токму во потпелистерските села се отвараат идеални можности за развој на тој вид туризам. Тоа значи дека селото Цапари, покрај својата чиста природна убавина има што да понуди за овој вид туризам, а тоа бездруго е селскиот манастирски, еколошки туризам на здрава храна и, се разбира, етнолошки туризам, претставен преку туристичката атракција на селото, популарно наречена ЦАПАРСКИ КАРНЕВАЛ.

^{8/} На неколку пати поранешната Месната канцеларија - Цапари, (денес Општина Цапари) обезбедуваше средства на карневалот да му даде и натпреварувачки карактер., при што маските беа оценувани од жири-комисија која доделуваше награда за најуспешните маски. И покрај извесни слабости, при оценувањето на маските, (во жири-комисијата немаше етнологии или други стручни лица, па според тоа, слабо се водеше сметка за изворноста, оригиналноста, домашната изработка на маската и слично), сепак, се направи обид на карневалот да му се дадат покрај квантитативни и квалитативни вредности.

На крајот, на авторот на овој текст, не му преостанува ништо друго, освен да Ве покани, со зборовите: Дојдете во Цапари и уживајте на Цапарскиот каренвал !

Консултирана литература

1. **Радован П. Цветковски**: За бабарскиот обичај во Демир Хисарско, “Развиток”, год. XIII, бр. 4-5, Битола 1974 година
2. **Душко Константинов**: Кон проучувањето на маските во зимските обичаи во Македонија, “Македонски фолклор”, бр. 15-16, Скопје, 1975 година
3. **В. Кличкова**: Русалиски обичаи во Гевгелиско, “Македонски фолклор”, бр. 3-4, Скопје, 1969 година
4. **Владимир Боцев**: Известија од теренските истражувања на маскираните обредни поворки во Македонија, Зборник на музејот на Македонија, “Етнолог”, бр. 1, Скопје, 1992 година
5. **Марко Китевски**: Прилог кон проучувањата на новогоднешните обичаи, “Современост”, Год. XXIV, бр. 4, Скопје, 1974 година
6. **Ѓорѓи Здравев**: Играта “Џамала” во Агино Село (Кумановско), “Македонски фолклор”, бр. 15-16, Скопје, 1975 година
7. **Марко Китевски**: Македонски народни празници и обичаи, Скопје, 1996 година
8. **Владимир Боцев**: Маскирањето и обичаите под маски во Македонија, “Етнолог”, бр. 3, Скопје, 1993 година
9. **Мирчевска М.**: Василичарските обичаи во селото Вевчани, “Етнолог”, бр. 6, Скопје, 1995 година
10. **Владимир Боцев**: Традиционалното и современото во василичарскиот обичај во селото Вевчани – Струшко; Зботник на трудови од меѓународниот симпозиум “Обичаи и маски”, Вевчани-Струга, 1996 година
11. **Младеновски С.**: Џамаларството во Козјачијата (Кумановско), “Македонски фолклор”, бр. 15-16, Скопје, 1975 година
12. **Спировски Л.**: Некои драмски елементи во обичајот Василица во село Лисиче (Велешко), “Македонски фолклор”, бр. 15-16, Скопје, 1975 година
13. **Ѓорданче Видиниќ.**: Обичајот со маски сурети во селото Кучевиште некогаш и денес; Зботник со трудови од меѓународниот симпозиум “Обичаи и маски”, Вевчани-Струга, 1996 година
14. **Димитар Узунски.** : Народниот обичај “Сурова” во Пијанечкото село Севгор; Зботник со трудови од меѓународниот симпозиум “Обичаи и маски”, Вевчани-Струга, 1996 година
15. **Илија Сувариев.**: Обичаи со маски застапени во зимскиот календар на народни празници со осврт на струмичкиот карневал и неговото потекло; Зботник со трудови од меѓународниот симпозиум “Обичаи и маски”, Вевчани-Струга, 1996 година